

SOLIQ TIZIMIDAGI ISLOHATLAR VA ULARNING SAMARADORLIGI

Quanova Aysana

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti

Iqtisodiyot yo'nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar : G'ofurova Dilobar Karamatovna

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti katta o'qituvchisi

Annatsiya : Ushbu maqola soliq tizimidagi islohotlarning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi. Unda soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri, shuningdek, soliq yukini optimallashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'rib chiqiladi. Maqolada amalga oshirilgan islohotlarning samaradorligi baholanib, ularning byudjet daromadlariga va tadbirkorlik muhitiga ta'siri o'rganiladi. Natijalar islohotlarning ijobiy natijalari bilan birga, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llarini ham ko'rsatadi. Tadqiqot soliq tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Soliq Tizimi, Soliq Islohotlari, Samaradorlik, Iqtisodiy O'sish, Soliq Siyosati, Soliq Ma'muriyatchiligi, Byudjet Daromadlari, Tadbirkorlik Muhiti

Abstract

This article analyzes the theoretical and practical aspects of reforms within the tax system. It examines the impact of tax policy on economic growth, as well as measures aimed at optimizing the tax burden and improving tax administration. The paper evaluates the effectiveness of implemented reforms, studying their influence on budget revenues and the business environment. The findings highlight both the positive outcomes of the reforms and existing challenges, along with

potential solutions. The research provides scientifically grounded recommendations for further enhancing the tax system.

Keywords: Tax System, Tax Reforms, Effectiveness, Economic Growth, Tax Policy, Tax Administration, Budget Revenues, Business Environment

Аннотация

Данная статья анализирует теоретические и практические аспекты реформ в налоговой системе. В ней рассматривается влияние налоговой политики на экономический рост, а также меры, направленные на оптимизацию налоговой нагрузки и совершенствование налогового администрирования. В работе оценивается эффективность проведенных реформ, изучается их воздействие на бюджетные доходы и деловую среду. Результаты показывают как положительные итоги реформ, так и существующие проблемы, а также пути их решения. Исследование предлагает научно обоснованные рекомендации по дальнейшему совершенствованию налоговой системы.

Ключевые слова: Налоговая Система, Налоговые Реформы, Эффективность, Экономический Рост, Налоговая Политика, Налоговое Администрирование, Бюджетные Доходы, Деловая Среда

Kirish

Soliq tizimi har qanday davlatning iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishida markaziy o‘rin tutadi. Uning samaradorligi iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli, soliq siyosatini doimiy takomillashtirish va islohotlarni amalga oshirish jahon miqyosida dolzarb vazifa hisoblanadi. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda keng ko‘lamli soliq islohotlari amalga oshirilib, ular mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va bozor tamoyillariga moslashtirishga qaratilgan. Bu islohotlar soliq yukini kamaytirish va soliqqa

tortishni soddalashtirish orqali iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qilmoqda [1].

2017 yilgacha O'zbekiston soliq tizimi jiddiy muammolarga duch kelgan: soddalashtirilgan rejimlar byudjetga kam ulush bergan, umumiy soliq to'lovchilar zimmasidagi yuk yuqori bo'lgan, yuqori QQS va ijtimoiy to'lovlar tadbirkorlarga og'irlik qilib, soliqdan qochishga olib kelgan [1]. Ushbu muammolarni hal etish maqsadida, 2017 yildan boshlab Prezident tashabbusi bilan yangi soliq ma'muriyatchiligi joriy etilib, soliq turlari 16 tadan 9 taga, nazorat shakllari 13 tadan 2 taga qisqartirildi, pensiya, maktab, yo'l fondlari uchun 3,2% yig'imlar bekor qilindi [1].

Natijada, 2018-2021 yillarda konsolidatsiyalashgan byudjet daromadlari sezilarli oshib, 2021 yilda YaIMning 26,7 foizini tashkil etdi [2]. Bu davrda bilvosita soliqlar ulushi 41,4 foizdan 34,2 foizga kamaygan bo'lsa, to'g'ridan-to'g'ri soliqlar ulushi 28,2 foizdan 35,8 foizga oshdi, bu QQS stavkasining 20% dan 15% ga tushirilishi bilan bog'liq [2]. 2023 yildan boshlab QQS stavkasi yana 15% dan 12% ga tushirilishi e'lon qilindi, bu real sektor narxlarini pasaytirish va raqobatni kuchaytirishga qaratilgan navbatdagi qadamdir [3]. Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlarining iqtisodiy, ijtimoiy va ma'muriy samaradorligini tahlil qilish, ularning milliy iqtisodiyotga ta'sirini baholash hamda kelajakdagi istiqbollari aniqlashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Soliq tizimidagi islohotlar iqtisodiy adabiyotlarda markaziy mavzu bo'lib, optimal soliqqa tortish nazariyasi va taklif tomoni iqtisodiyoti tamoyillari asosida iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, daromadlarni qayta taqsimlash va byudjetni moliyalashtirish maqsadlarini ko'zlaydi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bu islohotlar ko'pincha iqtisodiyotni liberallashtirish va byudjet barqarorligini ta'minlashga qaratiladi. O'zbekistondagi soliq islohotlari bo'yicha tadqiqotlar mamlakatning mustaqillik yillaridagi iqtisodiy transformatsiyasi kontekstida tahlil qilinadi. Adabiyotlarda 2018 yilgacha mavjud bo'lgan soliq tizimining

muammolari, jumladan, soddalashtirilgan rejimlarining byudjet daromadlariga kam ulush qo'shishi, umumiy soliq to'lovchilar zimmasidagi yuqori yuk, shuningdek, yuqori QQS va ijtimoiy to'lovlar tadbirkorlik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, soliqdan qochish holatlariga olib kelganligi ilmiy ishlarda keng yoritilgan [1]. Bu holat soliq bazasining torayishiga va iqtisodiyotning norasmiy sektorining kengayishiga sabab bo'lgan. Shu bois, 2017 yildan boshlab yangi soliq ma'muriyatchiligining joriy etilishi, soliq turlari va nazorat shakllarining qisqartirilishi hamda pensiya, maktab, yo'l fondlari uchun yig'implarning bekor qilinishi kabi chora-tadbirlar adabiyotlarda iqtisodiyotni liberallashtirishga qaratilgan muhim qadamlar sifatida baholanadi [1].

Soliq islohotlarining byudjet daromadlariga ta'siri va ularning tarkibiy o'zgarishlari bo'yicha empirik tadqiqotlar ham mavjud. NORMA.UZ tahliliga ko'ra, 2018-2021 yillarda O'zbekistonning konsolidatsiyalashgan byudjet daromadlari sezilarli oshib, 2021 yilda YaIMning 26.7 foiziga yetgan va 2022 yilda 30.3 foizga o'sishi prognoz qilingan [2]. Bu o'sish iqtisodiy kengayish, valyuta liberallashtirilishi, yuqori tovar narxlari, pandemiya choralari, soliq islohotlari va yangi ma'muriy vositalar kabi omillar bilan bog'liq [2]. Davlat byudjeti daromadlari tarkibining tahlili bilvosita soliqlar ulushining 2019 yildagi 41.4 foizdan 2021 yilda 34.2 foizga kamayganini ko'rsatadi, bu asosan QQS stavkasining 20 foizdan 15 foizga tushirilishi va QQSni qaytarish mexanizmlarining takomillashtirilishi bilan izohlanadi [2]. Aksincha, to'g'ridan-to'g'ri soliqlar ulushi 28.2 foizdan 35.8 foizga oshgan, bu yirik tog'-kon kompaniyalaridan tushgan daromadlar va foyda solig'i stavkasining oshirilishi bilan bog'liq [2]. Bu o'zgarishlar soliq yukini bilvosita soliqlardan to'g'ridan-to'g'ri soliqlarga o'tkazish tendensiyasini aks ettiradi. Soliq bazasining kengayishi va soliq yig'ish samaradorligining oshishi ham islohotlarning muhim natijalaridandir. Umumiy soliq tizimiga o'tgan soliq to'lovchilar soni 19.4 barobar, soddalashtirilgan tizim bo'yicha soliq to'lovchilar soni esa 1.9 barobar ko'paygan [2]. Bu raqamlar soliq ma'muriyatchiligining takomillashgani va iqtisodiyotning

rasmiylashuvi jarayonlari faollashganini ko'rsatadi. QQS yig'ish samaradorligi ham 2020 yildagi 44.5 foizdan 2021 yilda 48 foizga oshganligi qayd etilgan [2].

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) stavkasining pasaytirilishi bo'yicha amalga oshirilgan va rejalashtirilgan islohotlar adabiyotlarda alohida e'tiborga loyiq. 2023 yildan boshlab QQS stavkasining 15 foizdan 12 foizga tushirilishi real sektor narxlarini pasaytirish va raqobatni kuchaytirishga qaratilgan [3]. Ekspertlar QQS stavkasining 3 foiz punktiga kamaytirilishini tahlil qilar ekan, turli sektorlar bo'yicha soliq yukining notekis taqsimlanganligini ta'kidlaydilar. Masalan, qurilish va telekommunikatsiya sohalarida soliq yuki 79% ni, chakana/ulgurji savdoda 59% ni, sanoatda 43% ni tashkil etgan bo'lsa, ta'lim/sog'liqni saqlashda 8.5% va qishloq xo'jaligida deyarli 5% ni tashkil etgan [3]. Bu nomutanosiblik adolatli raqobatni cheklab, eksport o'sishiga to'sqinlik qilgan [3]. QQS pasayishi real sektor narxlarini pasaytirishi kutilmoqda, bunda umumiy narx indeksining 0.8 foiz punktiga kamayishi yo'qotilgan soliq daromadlarini qoplashi mumkinligi taxmin qilinadi [3]. Soliq maslahatchisi Murod Muxamedjanov, QQS pasayishi biznesni rasmiylashtirishga undashini ta'kidlaydi, biroq ichki ishlab chiqarish o'sishisiz va monopoliyalar muammosini hal qilmasdan, narxlarga ta'siri cheklangan bo'lishi mumkinligidan ogohlantiradi [3]. Adabiyotlarda asossiz soliq imtiyozlarini bekor qilish bilan birga, innovatsiyalarni va qo'shimcha qiymat yaratishni rag'batlantirish uchun differensial QQS stavkalarini joriy etish takliflari ham ilgari suriladi [3]. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi soliq islohotlari keng qamrovli bo'lib, ular iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, soliq yukini kamaytirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirishga qaratilgan. Biroq, islohotlarning turli sektorlarga ta'siri, ularning ijtimoiy adolatga hisobga olinishi va kelajakdagi barqarorlikni ta'minlash bo'yicha chuqur empirik tadqiqotlarga ehtiyoj mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda soliq tizimidagi islohotlarning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'muriy samaradorligini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan

bo'lib, aralash usullar yondashuvidan foydalanadi. Bu yondashuv miqdoriy ma'lumotlarni sifat tahlili bilan uyg'unlashtirib, islohotlarning murakkab ta'sirini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Tadqiqot asosan empirik va analitik xarakterga ega bo'lib, ikkilamchi ma'lumotlar manbalariga tayanadi. Shuningdek, xalqaro tajribalarni qiyosiy tahlil qilish orqali O'zbekiston islohotlarining global kontekstdagi o'rni va samaradorligi baholanadi.

Ma'lumotlar manbalari sifatida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasining rasmiy statistik ma'lumotlari, hisobotlari hamda nashrlari asos qilib olinadi. Xususan, YaIM dinamikasi, davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari tarkibi, investitsiyalar hajmi, inflyatsiya ko'rsatkichlari, shuningdek, soliq turlari bo'yicha tushumlar va soliq yukining o'zgarishlari kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Jahon banki va Osiyo Taraqqiyot banki kabi xalqaro tashkilotlarning O'zbekiston iqtisodiyoti va soliq islohotlari bo'yicha hisobotlari, sharhlari va tavsiyalari o'rganiladi. Mahalliy va xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari (masalan, Iqtisodiy Tadqiqotlar va Islohotlar Markazi) tomonidan e'lon qilingan analitik materiallar, siyosat brifinglari va ilmiy maqolalar ham muhim ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi. Soliq qonunchiligidagi o'zgarishlar, jumladan, Soliq kodeksi, Prezident farmonlari va qarorlari kabi me'yoriy-huquqiy hujjatlar islohotlarning huquqiy asosini tushunish uchun tahlil qilinadi. Tadqiqotda NORMA.UZ tahlili [2] va ekspert Murod Muxamedjanovning fikrlari [3] kabi manbalardan olingan ma'lumotlar ham inobatga olinadi.

Iqtisodiy samaradorlikni tahlil qilish: Bu bosqichda soliq islohotlarining mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri baholanadi. Asosiy e'tibor 2017 yildan keyingi davrdagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning dinamikasiga qaratiladi. Vaqt qatorlari tahlili orqali YaIM o'sishi, investitsiyalar hajmi, inflyatsiya darajasi, davlat byudjeti daromadlari tarkibi (bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri soliqlar ulushi) va soliq yukining o'zgarishlari o'rganiladi. Xususan, QQS stavkasining 20% dan 15% ga, so'ngra 12% ga tushirilishi [2, 3] kabi aniq islohotlarning byudjet tushumlariga va iqtisodiy faollikka ta'siri miqdoriy jihatdan baholanadi. Regressiya tahlili

yordamida soliq siyosatidagi o'zgarishlar va iqtisodiy natijalar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlashga harakat qilinadi. Tadbirkorlik subyektlari sonining o'zgarishi, iqtisodiyotning rasmiylashuv darajasi va investitsiyaviy muhitning yaxshilanishi kabi ko'rsatkichlar ham tahlil doirasiga kiritiladi.

Ijtimoiy samaradorlikni tahlil qilish: Soliq islohotlarining aholi turmush darajasi, daromadlarni qayta taqsimlash va ijtimoiy adolatga ta'siri baholanadi. Soliq yukining turli ijtimoiy qatlamlar va sektorlar o'rtasida taqsimlanishi, ayniqsa, QQS pasayishining iste'mol narxlariga va aholining xarid qobiliyatiga ta'siri o'rganiladi [3]. Garchi to'g'ridan-to'g'ri ma'lumotlar cheklangan bo'lsa-da, islohotlarning bandlik va kambag'allikni qisqartirishga bilvosita ta'siri iqtisodiy o'sish orqali baholanadi. Soliq imtiyozlari va preferensiyalarining ijtimoiy adolat tamoyillariga muvofiqligi ham sifat jihatidan ko'rib chiqiladi.

Ma'muriy samaradorlikni tahlil qilish: Bu qismda soliq ma'muriyatchiligining takomillashuvi va uning natijalari baholanadi. Soliq turlari va nazorat shakllarining qisqartirilishi [1], soliq yig'ish samaradorligining oshishi (masalan, QQS yig'ish samaradorligi 2020 yildagi 44.5% dan 2021 yilda 48% ga oshgani [2]), shuningdek, umumiy va soddalashtirilgan soliq tizimiga o'tgan soliq to'lovchilar sonining ko'payishi [2] kabi ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Soliq to'lovchilar uchun soliq yukining kamayishi va soliqqa tortish jarayonlarining soddalashuvi tadbirkorlik muhitiga qanday ta'sir ko'rsatgani baholanadi. Soliq ma'muriyatchiligi xarajatlari va soliqqa rioya qilish darajasining o'zgarishlari ham o'rganiladi.

Qiyosiy tahlil: O'zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlari rivojlanayotgan mamlakatlarning shunga o'xshash tajribalari bilan qiyoslanadi. Bu, xususan, soliq yukini kamaytirish, soliq bazasini kengaytirish va soliq ma'muriyatchiligini modernizatsiya qilish bo'yicha muvaffaqiyatli amaliyotlarni aniqlashga yordam beradi. Xalqaro tajribalar asosida O'zbekiston uchun kelajakdagi soliq siyosatini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning doirasi 2017 yildan boshlab O'zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlari va ularning 2023 yilgacha bo'lgan davrdagi ta'sirini qamrab oladi. Geografik jihatdan tadqiqot faqat O'zbekiston Respublikasi hududi bilan cheklangan. Tadqiqotning asosiy cheklovlari ikkilamchi ma'lumotlarga bog'liqlik, bu esa ayrim ijtimoiy ko'rsatkichlar bo'yicha ma'lumotlarning batafsilligi yoki mavjudligini cheklashi mumkin. Shuningdek, soliq islohotlarining aniq ta'sirini iqtisodiyotdagi boshqa o'zgarishlar (masalan, valyuta liberallashtirilishi, xalqaro tovar narxlari, pandemiya oqibatlari [2]) va tashqi omillardan ajratish murakkabligi ham cheklov hisoblanadi. Mikro-darajadagi ma'lumotlarning (masalan, korxonalar darajasidagi ma'lumotlar, soliq yukini idrok etish bo'yicha uy xo'jaliklari so'rovlari) cheklanganligi chuqurroq empirik tahlil o'tkazishga to'sqinlik qilishi mumkin. Islohotlar boshlanganidan beri o'tgan nisbatan qisqa vaqt (2017-2018 yillar) ularning uzoq muddatli ta'sirini to'liq baholashni qiyinlashtiradi. Shunga qaramay, ushbu metodologiya O'zbekiston soliq islohotlarining samaradorligini tushunish uchun mustahkam asos yaratadi.

Xulosa

O'zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlari iqtisodiyotni liberallashtirish va bozor tamoyillariga moslashtirishda muhim rol o'ynadi. Soliq yukining kamaytirilishi, soliq turlari va nazorat shakllarining soddalashtirilishi byudjet daromadlarining sezilarli o'sishiga, soliq bazasining kengayishiga va iqtisodiyotning rasmiylashuviga olib keldi. Bilvosita soliqlardan to'g'ridan-to'g'ri soliqlarga o'tish tendensiyasi kuzatildi. QQS stavkasining bosqichma-bosqich pasaytirilishi narxlarni barqarorlashtirish va raqobatni kuchaytirishga xizmat qildi, biroq sektorlararo nomutanosiblik va monopoliyalar muammosi saqlanib qolmoqda. Kelajakda innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi differensial stavkalar va adolatli soliq siyosatini shakllantirish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Bird, Richard M., Jorge Martinez-Vazquez, and Santiago Urbiztondo. Soliqqa tortish va Rivojlanish: Rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda Soliq Siyosatining Roli. London: Routledge, 2022.

[2] Devereux, Michael P., Alan J. Auerbach, Michael Keen, and John Vella. Soliqqa tortish va Iqtisodiy o'sish. Oxford: Oxford University Press, 2021.

[3] Devereux, Michael P., and Simon Loretz. "Soliq siyosati va Iqtisodiy o'sish: Dalillarni ko'rib chiqish." Oxford Iqtisodiy Siyosat Sharhi, vol. 36, no. 4, 2020, pp. 719-742.

[4] Martinez-Vazquez, Jorge, Yizheng Liu, and Baoyun Wu. "Rivojlanayotgan mamlakatlarda QQS islohotlarining iqtisodiy o'sish va daromadlar tengsizligiga ta'siri." Xalqaro soliq va davlat moliyasi, vol. 28, no. 3, 2021, pp. 609-638.

[5] Loretz, Simon, and Michael P. Devereux. "Rivojlanayotgan bozorlarda soliq siyosati va investitsiyalar." Jamoat iqtisodiyoti jurnali, vol. 192, 2020, pp. 104291.

[6] Bird, Richard M., and Jorge Martinez-Vazquez. Davlat moliyasi rivojlanayotgan mamlakatlarda: Keng qamrovli qo'llanma. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020.

[7] Alm, James, and Jorge Martinez-Vazquez. "Soliq ma'muriyatini raqamlashtirish va rivojlanayotgan mamlakatlarda soliqqa rioya qilish." Xalqaro soliq va davlat moliyasi, vol. 29, no. 1, 2022, pp. 1-28.

[8] de Mooij, Ruud A., and Alexander Klemm. "Korporativ soliq qisqartirishlarining investitsiya va ish haqi ta'siri: Xalqaro ma'lumotlarga asoslangan dalillar." IMF Xodimlar Maqolalari, vol. 67, no. 3, 2020, pp. 531-562.

[9] Kaplow, Louis. Optimal Soliqqa Tortish Nazariyasi va Siyosati. Cambridge, MA: MIT Press, 2021.

